

دانشگاه شاهرخ

دانشکده علوم انسانی گروه الهیات و معارف اسلامی

عنوان پایان نامه:

روشهای پیام رسانی و تبلیغ قرآن

استاد راهنما:

دکتر مصطفی عباسی مقدم

استاد مشاور:

دکتر محسن قاسم پور

دانشجو:

افسانه ناظمی اشنی

آذرماه ۱۳۸۴

«ما مفتخریم و ملت عزیز سر تا پا متعهد به اسلام و قرآن مفتخر است که پیرو مذهبی است که می‌خواهد حقایق قرآنی را از مقبره‌ها نجات داده و به عنوان بزرگترین نسخه نجات دهنده بشر از جمیع قیودی که بر پای و دست و قلب و عقل او پیچیده است نجات دهد.»^۱

قرآن کریم همانگونه که با محتوای اعجاب انگیز الفاظ اعجاز آمیز خود انسانها را هدایت می‌کند، در عرصه روش‌های تربیت و هدایت نیز درس آموز و روشنگر است. این کتاب سراسر از پیامدهایی است که با روشهای حساب شده و دقیق به گوش و جان مخاطبان رسیده و آنها را به سوی سعادت رهنمون شده است. بررسی و شناخت روشهای پیام‌رسانی قرآن اعم از روشهای بیانی و روشهای تبلیغی و اقناعی هدف پژوهش حاضر است که با مطالعه آیات و تفاسیر و منابع تبلیغی مرتبط با قرآن صورت گرفته است. البته در اینجا روشهای اتخاذ شده از سوی شخصیت‌های قرآنی (انبیاء و اولیاء) مطرح نبوده و تنها روشهای بیان و تبلیغ قرآن مدنظر می‌باشد.

در بخش بیانی، روشهای تکرار، تشبیه و تمثیل، پرسش، استدلال، ... به‌طور گسترده بررسی شده اند و در بخش روشهای تبلیغی به بیان روشهای قصه‌گویی، تحریک وجدان، مقایسه، اقناع تدریجی، ... پرداخته ایم. در نهایت نتیجه‌گیری‌هایی در راستای مباحث مطرح شده از جمله اهمیت و توجه به روشهای غیر مستقیم، صورت گرفته است.

شایسته است این پژوهش با پژوهشهای جامع در زمینه ابعاد پیام‌رسانی و تبلیغ در قرآن و چگونگی بهره‌برداری از آن در عرصه تبلیغ دینی عصر کنونی دنبال شود و نتایج آن راهگشای معضلات فرهنگی جوامع باشد.

در این رساله بر آن بوده ایم تا صحت این مفروضات را به اثبات برسانیم:

- ۱- قرآن مجید روش‌های نافذ و متنوعی را برای پیام‌رسانی و تبلیغ بکار برده است.
- ۲- قرآن به تناسب شرایط مختلف مخاطبان و مقتضیات زمانی و مکانی روشهای گوناگون بیانی و تبلیغی را بکار گرفته است.
- ۳- روش‌های هدایتی قرآن در کنار تلاش پیگیر منادی آن، پیامبر اکرم (ص) باعث موفقیت و گسترش دعوت اسلامی شده است.
- ۴- در قرآن علاوه بر استفاده روش‌های مستقیم هدایتی مانند دعوت به عبادت خدا و ترک بتها و طاغوتها و امر به خیرات و نهی از بدیها، از روش‌های غیر مستقیم نیز استفاده شده است.

۱- موسوی خمینی، روح الله، صحیفه نور (مجموعه رهنمودهای امام خمینی)، تهران، وزارت ارشاد اسلامی، ۱۳۶۱ ش، ج ۱/ص ۳-۴.

هوالمعالم

روشهای پیام‌رسانی و تبلیغ قرآن

پیش‌گفتار

قرآن کریم سند استوار و معجزه بلامنازع ختم دوره رسالت است که به سان نوری درخشان بر قلب پاک رسول اکرم (ص) در مقطعی تاریک از حیات بشر که غرق اوهام و جهالت بود، نازل گردید. این چشمه سار زلال حق و مشعل فروزان هدایت، آمیزه‌ای است از آموزه‌های بیدارگر و معارف زندگی ساز که در بستر زمانی، کاستی و نقصان نمی‌پذیرد، چرا که این کتاب آسمانی، آخرین و کاملترین ودیعه الهی است که داعیه هدایت تمام بشر را در اعصار و ادوار مختلف، آن هم به بهترین روش ممکن، در سر دارد تا حجت را بر همگان به اتمام رساند. قرآن کریم دریای موج و پر برکتی است که عاقلان روزگار را به مقصد و مقصود می‌رساند و گاهگاهی عالمانی از آغاز هبوط این نور حیات بخش تاکنون با توجه به بضاعت علمی و روحی خود به گوشه‌هایی از معارف عظیم و لایتناهی آن دست یافته‌اند و پاره‌ای از زیباییها و مفاهیم بلند آن را به فراخور حال، کاویده‌اند. خداوند منان علاوه بر اعطای قوه تشخیص خیر و شر به انسان، رسولانی را به سویشان گسیل داشت تا آنچه را که بایسته نفس اوست به او یاد آور شوند و از اعمالی که جان آسمانی او را می‌آلاید هشدار دهند و در این راستا هیچ گونه اجبار و اکراهی در کار نبوده است. پیامبر او نیز پیامی وزین و متین را از مبدأ افلاک به مقصد خاک آورد و با آیات گهربارش چراغ راه عقل و دل و دست و زبان انسانها شد. در این دستورنامه زندگی، همه آنچه بشر را شایسته و بایسته است، آمد و در کنار باورهای عقیدتی و فرمان‌های اخلاقی، روش‌های هدایتی نیز گفته شد تا هر انسان هدایت پیشه و هدایتگر را بکار آید و بدان وسیله، دیگران را به راه سعادت آورد.

از جمله نیازهای جدی در مطالعات قرآنی، بررسی و بازشناسی ابعاد و جوانب تبلیغ و هدایت در قرآن است. بویژه شناخت روش‌های هدایتی و ارشادی قرآن که می‌تواند فرد و جامعه اسلامی را در پیروی همه جانبه قرآن، یاری رساند و زمینه رفع بسیاری از مشکلات فرهنگی، اخلاقی و هنجاری جوامع را فراهم سازد. از این رو، روش‌شناسی هدایت و تبلیغ در قرآن مورد توجه قرار گرفت و با توجه به پژوهش و بررسی‌ها در این خصوص بر آن شدیم که در قالب یک پایان‌نامه کلیه روش‌های قابل شمارش و قابل بررسی در عرصه هدایت قرآنی را

مورد بحث و جستجو قرار دهیم. البته با وجود اهمیت این بحث که می‌تواند کمک شایانی به کارشناسان و تصمیم‌گیران عرصه‌های فرهنگی جامعه اسلامی نماید. متأسفانه در این زمینه تحقیقاتی با کمبود منابع مواجه هستیم و کتب و منابعی که به صورت مستقیم بتوانیم از آنها در این پژوهش استفاده کنیم بسیار محدود و نارسا است. البته تلاش و بررسی‌هایی در ابعاد و روش‌های پیام‌رسانی قرآن و یا روش‌های تبلیغی چهره‌های قرآنی صورت گرفته که اندک و محدودند. به هر صورت، در این پژوهش سعی کرده‌ایم در حد فرصت و منابع موجود و با استفاده از دیدگاه‌های اساتید و کارشناسان محترم، روش‌های مهم و سرنوشت‌ساز قرآن را در زمینه هدایت، تربیت و رشد‌دهی و اعتلای بشر، معرفی و شناسایی کنیم.

لذا در این تحقیق سعی بر این داشته‌ایم تا روش‌های پیام‌رسانی قرآن را به دو روش تفکیک بکنیم:

۱- روش‌های بیانی قرآن

۲- روش‌های تبلیغی قرآن

و در حد بضاعت خویش به معرفی و شناسایی آنها و توضیح بیشتر بپردازیم. باشد که با استعانت و کمک

پروردگار توانسته باشیم گام مهمی در تحقیقات قرآنی پرداخته باشیم.

شماره صفحه

عنوان

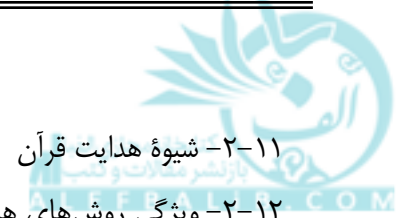
IV	چکیده
V	پیشگفتار

فصل اول: کلیات

..... ۱ ۱-۱- بیان مسئله
..... ۱ ۱-۲- اهداف تحقیق
..... ۲ ۱-۳- انگیزه تحقیق
..... ۳ ۱-۴- فرضیات تحقیق
..... ۳ ۱-۵- ادبیات تحقیق
..... ۴ ۱-۶- روش شناسی تحقیق
..... ۵ ۱-۷- واژگان کلیدی
..... ۵ ۱-۷-۱- تبلیغ
..... ۶ ۱-۷-۲- دعوت
..... ۷ ۱-۷-۳- روش
..... ۷ ۱-۷-۴- پیام
..... ۸ ۱-۷-۵- قرآن

فصل دوم: نگاهی به ویژگیهای پیام رسانی قرآن

..... ۱۰ ۲-۱- مقدمه
..... ۱۱ ۲-۲- معنای لغوی اعجاز
..... ۱۱ ۲-۳- معنای اصطلاحی اعجاز
..... ۱۳ ۲-۴- اقسام معجزات
..... ۱۵ ۲-۵- ابعاد و جنبه‌های اعجاز
..... ۱۷ ۲-۶- فصاحت و بلاغت
..... ۱۹ ۲-۷- تجلی اعجاز در تک واژه‌های قرآن
..... ۲۳ ۲-۸- معنای لغوی هدایت
..... ۲۴ ۲-۹- معنای اصطلاحی هدایت
..... ۲۴ ۲-۱۰- هدایت از دیدگاه قرآن کریم

..... ۲۵	۲-۱۱- شیوه هدایت قرآن
..... ۲۸	۲-۱۲- ویژگی روش‌های هدایتی قرآن
..... ۲۹	۲-۱۳- تنوع شیوه‌های هدایتی قرآن
..... ۳۷	فصل سوم: روش‌های بیانی قرآن
..... ۳۷	۳-۱- مقدمه
..... ۳۹	۳-۲- روش تکرار
..... ۳۹	۳-۳- معنای لغوی تکرار
..... ۴۰	۳-۴- اهمیت تکرار
..... ۴۰	۳-۵- فواید تکرار
..... ۴۱	۳-۶- چگونگی عبارات تکراری
..... ۴۶	۳-۷- تکرار در قصص قرآن
..... ۴۸	۳-۸- روش پرسش
..... ۵۴	۳-۹- روش تشبیه و تمثیل
..... ۶۳	۳-۱۰- روش استدلال
..... ۶۹	فصل چهارم: روش‌های تبلیغی قرآن
..... ۶۹	۴-۱- مقدمه
..... ۶۹	۴-۲- روش قصه گوئی
..... ۷۰	۴-۳- واژه قصص و کاربرد آن در قرآن
..... ۷۳	۴-۴- جایگاه و اهمیت قصص
..... ۷۴	۴-۵- اهداف قصص قرآنی
..... ۸۲	۴-۶- روش اقناع تدریجی
..... ۸۸	۴-۷- روش یادآوری نعمت‌های الهی
..... ۹۷	۴-۸- روش مقایسه
..... ۱۰۸	۴-۹- روش تحریک وجدان
..... ۱۱۳	۴-۱۰- روش انذار و تبشیر
..... ۱۱۵	۴-۱۱- برانگیختن انگیزه از طریق تبشیر و تنذیر
..... ۱۱۶	۴-۱۲- انذار و تبشیر در قرآن

۱۲۲	فصل پنجم: نتیجه‌گیری
۱۲۲	۱-۵- مقدمه
۱۲۳	۲-۵- بررسی و تحلیل فرضیه های تحقیق
۱۲۷	۳-۵- پیشنهادها
۱۲۸	فهرست منابع

فصل اول

کلیات پژوهش

۱-۱- بیان مسئله

قرآن کریم به عنوان گنجینه سعادت بخش و گوهر راهنمای خدای سبحان که بر پیامبر اکرم، فرو فرستاده شده، همواره مورد توجه و اهتمام مسلمانان بوده است. در این کتاب آسمانی برنامه و راهکارهای سعادت، نیکبختی و علل درماندگی و نگون بختی انسانها نشان داده شده است. قرآن، حاوی بهترین پیام‌های هدایت و رهنمودهای سعادت است و برای رساندن این پیام‌ها به جان و خرد آدمیان از موثرترین روش‌ها بهره جسته است. از سویی قرآن همه پیروان خود را به اتخاذ روش‌های نیکو در عرصه‌های حیات دینی و اجتماعی فرا می‌خواند و بدین ترتیب ما را بر آن می‌دارد که ضمن مطالعه روش‌های پیام‌رسانی و خطاب قرآن به انسانها و جوامع، سعی در پیروی آن شیوه‌ها در قلمرو روشنگری و هدایت داشته باشیم. تحقیق حاضر با این رویکرد وارد مباحث قرآنی شده و بر آن است تا روش‌های تبلیغ و پیام‌رسانی جامع‌ترین کتاب آسمانی را مورد کاوش قرار دهد. در این کاوش ضمن بررسی همه جانبه، به روش‌های ناشناخته توجه ویژه می‌شود، مانند: تحریک وجدان، اقتاع تدریجی، سؤال، مقایسه... و این که قرآن چه کسانی را مورد خطاب قرار می‌دهد؟ قرآن چه گروه‌هایی را می‌خواهد به سوی رشد بکشد؟ آیا قرآن نظر به طبقه و گروه خاصی دارد، یعنی فقط گروه یا قشر خاصی را می‌خواهد به سوی رشد بکشد یا دعوت قرآن همگانی است و می‌خواهد همه انسانها را به سوی رشد و کمال رهنمون سازد. پاسخ این است که مخاطبان قرآن همه انسانها هستند. قرآن همه انسانها را می‌خواهد هدایت کند. قرآن فقط به یک گروه و یک طبقه خاص نظر ندارد تا آن گروه و یا آن طبقه را به سوی هدف و مقصود خود بکشد و دیگران را رها سازد، مخاطب قرآن انسان است. جهان بینی قرآن گروهی و طبقاتی نیست. قرآن می‌خواهد که همه انسانها تعالی و تکامل پیدا کنند. هدف قرآن تنها رشد مومن نیست، بلکه حتی می‌کوشد تا کافر یا مشرک و منافق را نیز هدایت کند.

۱-۲- اهداف تحقیق

قرآن، متنی وحیانی است که گوینده آن با اوج گیری جلال مند و پراحتشام، و با نگاهی از فراز هستی با ساکنان جهان فرو دین سخن می‌گوید و تنگناهای دریافت معنای سخن از سوی آدمیان و هم‌زبانی ناگزیر از سوی گوینده متن با زبان گرفتار دربند آداب و هنجارها و تاریخ و فرهنگ، متنی رنگ گرفته از روش‌های بیانی

قرآن تشبیه، استعاره، کنایه، تکرار، مثل،... روش‌های تبلیغی قرآن قصه، تحریک وجدان، یادآوری نعمتها،... را پدید آورده است. سپهر متن الهی در درون متن زمانی و مکانی خاکدان زیستی ما فرود آمده است. شناخت راستین در اندازه توانایی‌های زمینیان از نوشتار آسمانی، دغدغه همواره پاریسیان نیک اندیش است.

هدف کلی این تحقیق راهیابی به رهنمودها، درسها، معرفت‌ها و روشمندیهای قرآن به منظور پیاده سازی آن در متن زندگی و در عرصه تبلیغ دینی و معنوی و اجتماعی بویژه با توجه به مقتضیات فکری و اجتماعی عصر حاضر است. همچنین اهداف جزئی زیر مورد نظر می‌باشد:

شناخت جایگاه برجسته روش شناسی و عمل روشمند در منطق قرآن، یافتن روش‌های ناشناخته قرآن در هدایت و روشنگری، باز شناسی و تحلیل روش‌های مطرح شده در منابع مختلف، تفکیک و تقسیم بندی روش‌های پیام رسانی قرآن.

۳-۱- انگیزه تحقیق

بشریت، در قرآن ارزشمند شیوه اداره اجتماع را مشاهده کرده است، بهترین نقشه ایجاد یک تمدن جدید را که می‌تواند همه ملت‌ها و جوامع را از سنگینی بار گمراهی‌ها، بیدادگری‌ها و بدبختی‌ها رها کرده، به زندگانی سرشار از نور علم و معرفت و صلح و صفا رهنمون شود.

چنین کتابی به طور حتم دارای ابعادی وسیع و نامحدود است و هر قدر راجع به آن کاوش و تحقیق و پژوهش شود مطلب به پایان نمی‌رسد. از آغاز اسلام، مسلمانان هر عصر بر این بوده‌اند که به فهم و تفسیر قرآن بپردازند بدون اینکه فهم و تفسیر مسلمانان عصرهای گذشته برای آنان حجت و الزام آور باشد چرا که قرآن برای یک مؤمن مسلمان در هر عصر، منبع اصلی و اساس دین و ایمان و اندیشه وی است و آنچه به زندگی او معنی، حرمت و روح می‌بخشد، قرآن است.

این چنین انگیزه توانمندی است که هر مسلمان آگاه و متعهد را وادار به تحقیق در این کتاب می‌کند که چگونه بتواند از قرآن کسب فیض کند؟ و به جرأت می‌توان گفت که مهمترین جهاد مؤمنان که مخاطبان حقیقی قرآن هستند، فهم کلام پروردگار و دریافت هدایت و شفا و رحمت از اوست، چه جهادی بزرگتر از مجاهدت در فهم کتاب خدا و چه راهی بهتر از راه قرآن است که بتوان بشر را به سوی آن هدایت کرد.

بنابراین همان گونه که این امور، انگیزه محققان اسلامی گشته تا درباره ابعاد این کتاب عظیم بنویسند و باز هم جای کنکاش و توجه به آن باقی است و جا دارد که این کار، شایسته تر ادامه یابد و قطعاً ادامه خواهد داشت، این بنده ناچیز هم متناسب با گستردگی و تنوع موضوع در مورد شیوه‌های پیام‌رسانی و تبلیغ قرآن بررسی‌هایی انجام داده هر چند که گام کوتاهی بیش نیست اما:

آب دریا را اگر نتوان کشید هم به قدر قطره‌ای باید چشید (مولوی)

باشد که راه و روش قرآن را سر لوحه زندگی خود قرار دهیم و از همه آلام روحی بیاساییم و از تمام کدورت‌های فکری پاک گردیم و از زشتی دوری جوییم.

۴-۱- فرضیات تحقیق

- در اینجا به فرضیات اشاره می‌شود که سؤال‌ها نیز بر گرفته از آنها خواهد بود:
- ۱- قرآن مجید روش‌های نافذ و متنوعی را برای پیام‌رسانی و تبلیغ بکار برده است.
 - ۲- قرآن به تناسب شرایط مختلف مخاطبان و مقتضیات زمانی و مکانی روش‌های گوناگون بیانی و تبلیغی را بکار گرفته است.
 - ۳- روش‌های هدایتی قرآن در کنار تلاش پیگیر منادی آن پیامبر اکرم (ص) باعث موفقیت دعوت اسلامی شده است.
 - ۴- در قرآن علاوه بر روش‌های مستقیم هدایتی مانند دعوت به عبادت خدا و ترک بتها و طاغوتها و امر به خیرات و نهی از بدیها، از روش‌های غیر مستقیم نیز استفاده شده است.

۵-۱- ادبیات تحقیق

هرچند تتبع و پژوهش روش‌شناختی در کنار پژوهش‌های معناشناختی در قرآن لازم به نظر می‌رسد اما می‌توان گفت تاکنون بررسی‌ها حول معارف قرآنی و برخی مباحث شکلی قرآن صورت گرفته و در باب روش‌های هدایتی، کمتر کاوش و پژوهش شده است؛ هر چند نمی‌توان ارزش معدود کتابها و پژوهش‌های سامان یافته در این عرصه را انکار نمود باید توجه داشت که روش‌های دعوت انبیاء و اولیاء (اسوه‌ها) که بیشتر

تحقیقات مشابه را در بر می‌گیرد در عین تشابه، جدا از موضوع تحقیق حاضر به شمار می‌رود، چرا که در این جا روش‌های مستقل قرآن به عنوان «هادی»، «ذکر» و «موعظه»، «بیان» مورد توجه و عنایت است. بنابراین آنچه در کتب بویژه از نویسندگان عرب تحت عنوان «اسالیب الدعوه»، «مرشد الدعاه»، «الدعوه و الداعیه»، «دعوه الرسل الی الله» شاهدیم متوجه روش‌های تبلیغ انبیاء است نه روش خود قرآن که به مثابه منشور دعوت و کتاب هدایت است. البته نباید از نظر دور داشت که در مورد روش‌های بیانی قرآن در کتب علوم بلاغی بررسی‌هایی انجام شده که البته در این پژوهش مورد بهره برداری قرار گرفته است.

سعی ما در این تحقیق بر آن بوده است که تلفیقی از روش‌های بیانی و تبلیغی قرآن را کنار هم بیاوریم تا هم مقایسه‌ای این بین دو روش باشد و هم روش‌های ناشناخته را بارزتر نماییم. دید خاصی در این مجموعه پژوهش مورد بررسی است و آن ارتباط این دو روش با هم می‌باشد که البته در کتاب‌های روان‌شناسی معاصر به این ارتباط اشاره شده است. در کتاب «روان‌شناسی قرآن» «روان‌شناسی دین» گوشه‌هایی از روش‌های ناشناخته مانند تحریک وجدان، اقناع تدریجی، تکرار، یادآوری نعمتها آمده است. البته باید خاطر نشان سازیم که این موارد در کتب قبل به این وضوح و آشکاری و به صورت مقایسه‌ای نیامده است.

در حقیقت می‌توان گفت این پژوهش با کتاب‌هایی که صرفاً تبلیغ هستند و کتاب‌هایی که صرفاً علوم بلاغی هستند، فرق بسزایی دارد. ما در ابتدا از خود قرآن به عنوان منبع اصلی تحقیق استفاده کرده‌ایم و با تدبر و پژوهش در آیات قرآن شاخص‌های اصلی پژوهش را یافته‌ایم و بعد با استفاده از تفاسیر اهل سنت و شیعه و کتب علوم قرآنی سعی و کوشش نموده‌ایم تا موانع فهم کتاب قرآن را کنار بزنیم. متن قرآنی بیش و پیش از هر ویژگی بارزی که دارد یک متن ایمانی می‌باشد. رسالت این متن آنچنان که خود بیان می‌دارد بر پایه هدایت در انسان‌ها قرار گرفته است. ما در این پژوهش سعی بر این داریم که روش‌های پیام‌رسانی و تبلیغ خود قرآن را مورد بررسی قرار دهیم.

۶-۱- روش‌شناسی تحقیق

اطلاعات و مطالب مربوط به این پژوهش از میان آیات و سوره و نحوه بیان قرآن و با مطالعه دیدگاهها و تفاسیر ارائه شده در مورد آنها به دست می‌آید. بنابراین از روش توصیفی و تحلیلی در مورد آیات و مفاهیم

برخاسته از آنها، استفاده شده است. تکنیک پژوهش نیز مطالعه کتابخانه‌ای و مراجعه به کلیه دیدگاه‌های مطرح شده در منابع مختلف به علاوه بررسی روش شناختی متن قرآن می‌باشد.

۱-۷- واژگان کلیدی

۱-۷-۱- تبلیغ

«تبلیغ مشتق از «بلغ» بوده و به معنی رسیدن به چیزی می‌باشد. وقتی گفته می‌شود «بلغتُ المكان» یعنی «به آن مکان رسیدم»؛ و «بلغ المكان یعنی «به آنجا رسید»^۲، دو واژه «ابلاغ و تبلیغ» هر دو اسمی هستند که معنای رساندن و ایصال را در بردارند.^۳ لذا به کسی که گفتارش از فصاحت و روانی خاصی برخوردار است و نیک سخن می‌گوید «بلیغ» گفته می‌شود زیرا نهایت مقصود و غرض قلبی و درونی خود را بیان می‌دارد.^۴ در زبان عربی «ایصال» (به معنی رساندن) را به جای «ابلاغ» و «ابلاغ» را به جای «ایصال» بکار نمی‌برند. «ایصال» معمولاً در مورد رساندن چیزی به دست کسی، یا در حوزه کسی می‌باشد. به عبارت دیگر، در مورد امور جسمانی و مادی بکار برده می‌شود. مثلاً اگر کسی بخواهد پاکتی را به شخص دیگری برساند، در اینجا کلمه «ایصال» را بکار می‌برند؛ و یا هنگام رد امانت، گفته می‌شود، امانت به صاحبش ایصال شد. ولی ابلاغ، در مورد رساندن یک فکر و یا یک پیام است. یعنی در مورد رساندن چیزی به فکر و روح و ضمیر و قلب کسی بکار می‌رود، بنابراین محتوای ابلاغ نمی‌تواند یک امر مادی و جسمانی باشد، حتماً یک امر معنوی و روحی یک فکر و یک احساس است و به عبارت دیگر معمولاً ابلاغ را در مورد پیامها و سلامها و امثال اینها بکار می‌برند. می‌گویند: ابلاغ پیام کرد، ابلاغ سلام کرد، وقتیکه ابلاغ پیام می‌کند یعنی فکری را و پیغامی را به دیگران می‌رساند. هنگامیکه ابلاغ سلام می‌کند، ابلاغ احساسات می‌کند، ابلاغ عشق می‌کند. در مورد چنین چیزهائی، کلمه تبلیغ و ابلاغ بکار می‌رود و قرآن کریم این کلمه را در مورد رسالات نیز بکار برده است.^۵

هر چند که کلیه آیاتی که در قرآن از «ابلاغ و تبلیغ» حکایت می‌کند، به وجهی به رساندن فکر، پیام، اندیشه و خلاصه رساندن امری معنوی اشاره دارد، [آیات متعددی به این نکته گواهی می‌دهد، از جمله می‌توان

۱ - فیروز آبادی، محمد بن یعقوب، من شرح القاموس المسمی تاج العروس من جواهر القاموس، مصر، بالمطبعة الخيرية المنشاء بجمالیه، ۱۳۰۶، ج ۶ ص ۵.

۲ - محسن، محمد سالم، الاصحاح عمازادته الدرہ علی الشاطیبه، قاهره، مکتب الکلیات الازهریه، ۱۳۸۹ ق، ج ۱، ص ۲۷۷.

۳ - ابن فارس، احمد بن فارس، معجم مقاییس اللغه، قم، مکتب العلم الاسلامی، ۱۴۰۴ ق، ج ۱، ص ۲۰۱.

۴ - ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۸ ق، ج ۸، ص ۴۲۰.

۵ - مطهری، مرتضی، حماسه حسینی، تهران، صدرا، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۱۹۰.

به آیات «ابلاغکم رسالات ربی» «پیام‌های پروردگارم را به شما می‌رسانم» (اعراف / ۶۲) «الذین یبلغون رسالات الله» «همان کسانی که پیام‌های خدا را ابلاغ می‌کنند» (احزاب / ۳۹) اشاره نمود. ولیکن نباید تصور شود همه مشتقات «بلغ» از این معنی پیروی می‌کند. به عنوان مثال «حتی اذا بلغ مغرب الشمس وجدها تغرب فی عین حمئه» (کهف / ۸۶) «تا آنگاه که به غروبگاه خورشید رسید، به نظرش آمد که [خورشید] در چشمه‌ای گل آلود و سیاه غروب می‌کند» به معنای معنوی و روحی اشاره ندارد، بلکه بیانگر رسیدن ذوالقرنین به مکانی خاص می‌باشد.^۱

۲-۷-۱- دعوت

واژه دعوت در قرآن استعمال بیشتری داشته، طوری که بیشتر فعالیت‌های تبلیغی چهره‌های قرآنی با این کلمه بیان شده است. معنای لغوی آن، خواندن است، اما وقتی با حرف «الی» همراه شود به مفهوم فراخواندن به موضوعی و تشویق به قبول آن است. صاحب مفردات می‌گوید:

«الدعاء الی الشیء الحث علی قصده»^۲ «خواندن به چیزی یعنی تشویق به قبول و انجام آن»

المعجم الوسیط نیز پس از بیان مفهوم فوق چنین ادامه می‌دهد:

گفته می‌شود: او را به نماز یا به نبرد فراخواند، یا به دین یا مذهبی دعوت کرد، یعنی او را بدان تشویق کرد و به سوی آن سوق داد و داعیه کسی است که به سوی دین یا تفکری می‌خواند. آن گاه به مفهوم «داعیه» که در تبلیغات امروزی کاربرد بسیاری دارد، می‌پردازد:

«داعیه عبارت است از خواندن به مذهب یا دیدگاهی خاص به وسیله نگارش، سخنوری و شیوه‌های مشابه».^۳ با توجه به معانی فوق و کاربرد وسیع دعوت در قرآن به نظر می‌رسد، دعوت مأموریتی است که یک اسوه مبلغ پس از مرحله ابلاغ پیام‌ها و تعالیم الهی برای اقناع و اثر بخشی بیشتر آن، انجام می‌دهد. در این مرحله، کار داعی تنها راهنمایی نیست، بلکه راهبری و سوق دادن مخاطبان به محتوا و هدف دعوت است.^۴

۱ - همان، ج ۱، ص ۱۹۰.

۲ - الراغب الاصفهانی، الحسین بن محمد، مفردات الفاظ القرآن، دمشق، دارالقلم، بیروت، ۱۴۱۲ ق، ص ۱۷۰.

۳ - ابراهیم انیس و عبدالحمید منتصر و ... المعجم الوسیط، ص ۲۸۶.

۴ - عباسی مقدم، مصطفی، اسوه های قرآنی و شیوه های تبلیغی آنان، دفتر تبلیغات ۱۳۷۹، ص ۳۶.

۳-۷-۱- روش

روش معادل «متد»^۱ است که از واژه یونانی (متا)^۲ به معنی «در طول» و (اودوس)^۳ یعنی «راه» گرفته شده و مفهوم آن در «پیش گرفتن راهی» برای رسیدن به هدف و مقصودی با نظم و توالی خاص است.^۴ «رنه دکارت» فرانسوی در چهارمین قاعده هدایت ذهن می‌گوید: «یافتن حقیقت به روش نیاز دارد»^۵. مقصود او از روش، رعایت قواعد مشخص و ساده‌ای است که اگر کسی آنها را دنبال کند هرگز امر خطا را حقیقی فرض نخواهد کرد و هرگز مجاهدت ذهنی خود را بر سر آرزو نخواهد گذاشت مگر آنکه تدریجاً بر معارف خود بیفزاید.

«رنه دکارت» در بیان اهمیت روش می‌گوید: «ذهن نیکو داشتن کافی نیست بلکه عمده مطلب آن است که ذهن را درست بکار برند.»^۶ به عقیده او، بدون وقوف کامل به راه و روشی که باید اتخاذ شود، ذهن سعی بیپهوده کرده و خود را خسته می‌کند. او می‌گوید: «بهتر آن است که بدون روش، کسی اصلاً فکر جستجوی حقیقتی نکند زیرا محقق است که تحقیقات و مطالعات بدون نظم و درهم و برهم، نور طبیعی را مختل و ذهن را کور می‌سازد...»^۷.

۴-۷-۱- پیام

رسالت، پیام از زبان کسی چیزی گفتن و آنرا پیام زبانی هم می‌گویند و پیام کاغذی، پیغامیکه به صورت مکتوب ادا کنند. در تعامل امروزی شفاهاً به‌وساطت کسی گفتاری را به سویی فرستادن است لکن در قدیم این لفظ عام بوده است از کس و نامه.^۸

پیام دوست نسیم سحر دریغ مدار بیا ز گوشه نشینان خبر دریغ مدار (خاقانی)

1 -Method

2 - Mete

3 -Odos

۴ - نگاه کنید به مقاله "روش علمی" از پیتر کاز (peter caws) در کتاب علم شناسی فلسفی، ترجمه عبدالکریم سروش، ص ۱۶۵.

۵ - رنه دکارت، قواعد هدایت ذهن، ترجمه دکتر منوچهر صانعی، تهران، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۲، ص ۱۷.

۶ - نگاه کنید به فلیسین شاله، شناخت روش علوم یا فلسفه علمی، ص ۵۱.

۷ - فلیسین شاله، همان ماخذ ص ۵۲ نقل شده از کتاب زیر:

. Discours de la Methode (1937), Rene Descartes

۸- لغت نامه دهخدا، ج ۴، ص ۵۱۲۹.

به جان او که به شکرانه جان برافشانم اگر بسوی من آری پیامی از بر دوست (حافظ)

۵-۷-۱- قرآن

در فرهنگ اسلامی قرآن را هم به صورت ساده و هم به صورت علمی تعریف کرده‌اند. در تعریف ساده آن می‌توان گفت: «قرآن کتاب مقدس و آسمانی و معجزه و وحی الهی است».^۱ در تعریف علمی، یعنی همان تعریف معمول از قرآن میان دانشمندان علوم قرآنی، «قرآن وحی نامه اعجاز آمیز الهی است که از جانب خداوند بر قلب پیامبر (ص) نازل شده و جهت ابلاغ به مردم به زبان عربی به عین همان الفاظ مورد نظر خداوند بر زبان پیامبر (ص) جاری گشته است».^۲

ایمان به قرآن مجید به عنوان معجزه جاودانه و سند نبوت دانستن آن و محفوظ بودنش از خطا و هرگونه فزونی و کاستی (عدم تحریف) از ضروریات اسلام و مذهب تشیع است.^۳ مضامین قرآنی بسیار متعدد و متنوع و درهم تنیده است. در قرآن، توحید و دعوت به اندیشه درباره خالق متعال، دعوت به ایمان همراه با نهی و نفی شرک و نفاق و کفر و ارتداد، تخطئه شیطان، بت پرستی، اشاره به گوشه‌هایی از قصص انبیاء از آدم تا خاتم و اشاره به گوشه‌هایی از زندگی انسانها و پرسشهای عادی مردم از پیامبر (ص) و پاسخهای خداوندی به آن، و وعظ و پند در باب لهو و لعب و گذران بودن زندگی ظاهری دنیا و از طرفی اشاراتی درباره وحی و تنزیل و تأویل قرآنی و یا احکام فقهی چون تنظیم میراث و تعیین سهم الارث و تازیانه زدن به زناکاران و بریدن دست دزد و انواع تحلیلهای و تحریمها و احکام اخلاقی چون دستگیری از مستمندان و بینوایان و اطعام مساکین تا رعایت حقوق والدین و نهی از مفسد اخلاقی چون کشتن فرزندان به خاطر ترس از فقر، رباخواری و رباکاری و توصیه به روی آوردن به مکارم اخلاقی همچون صدق، اخلاص، صبر و... و توصیف فرشتگان، جنیان و اعمال آنها و دهها و صدها موضوع دیگر در کنار هم قرار گرفته‌اند که در ظاهر یک مجموعه ناپیوسته و گسسته از هم را تشکیل داده است ولی با دقت و تأمل و فهم صحیح در همه جوانب آن می‌توان قرآن را به شکل یک مجموعه منسجم و مستحکم و به دور از تکثیر و تکرار و پراکندگی درک کرد.^۴

۱ - خرمشاهی، بهاءالدین، قرآن پژوهی، مرکز نشر فرهنگی مشرق، چاپ اول، ۱۳۷۲، ص ۳.

۲ - همان، ص ۲۹.

۳ - همان، ص ۴۵-۴۶.

۴ - بهبودی، محمد باقر، معانی القرآن، چاپ اول، خانه آفتاب، ۱۳۶۹ش، ص ۹۶؛ عاصمی، احمد بن محمد، المبانی لنظم المعانی، چاپ قم، بی‌جا، بی‌تا، ص ۴۲.

زیرا اگر از جانب غیر خدا بود، در آن اختلاف زیاد می‌یافتند:

«أفلا يتدبرون القرآن و لو كان من عند غير الله لوجدوا فيه اختلافا كثيرا» (نساء / ۸۲)

«آیا در [معانی] قرآن نمی‌اندیشند؟ اگر از جانب غیر خدا بود قطعاً در آن اختلاف بسیاری می‌یافتند.»

فصل دوم

نگاهی به ویژگیهای

پیامرسانی قرآن

در قرآن کریم، جمال لفظ و کمال معنا در هم آمیخته است. امواج دل‌انگیز این معانی، تارهای فطرت انسان را به ارتعاش و شور حرکت و اشتیاق سیر و سلوک الی الله را در وجودش بر می‌انگیزد. عرب عصر نزول قرآن، در میان همه نشانه‌های آسمانی بودن این کتاب، نخست و بیش از هر چیز، دل‌سپرده و شیفته بلاغت و بیان زیبایی آن شد، چرا که عرب با شعر و سخن رشد کرده بود و حد کلام را می‌شناخت و آن را حرمت می‌نهاد. دور نیست که بگوییم برای عرب، الهه شعر بالاتر از خدایان دیگر نشسته بود و چنین بود که بی اختیار زانوان عصبیت جاهلی‌اش لرزید و زبانش فرو نشست و تمام قد در پیشگاه عظمت قرآن به سجده افتاد.

امروزه نیز هر که از فراز، بر تاریخ دراز دامن هزار و چهارصد ساله فرهنگ ادب عربی نظر کند به روشنی می‌بیند که همه پهلوانان و تک‌سواران عرصه فصاحت و بلاغت در آستانه قرآن کریم، زانو زده و با خضوع و کرنش تمام، پیشانی احترام بر خاک نهاده‌اند و در این خضوع جمیع جهانیان با آنان هم داستاند. آشکارترین وجه اعجاز قرآن در عصر جاهلیت، همان بود که بلیغ‌ترین سخنوران عرب را به مبارزه فراخواند و همه آن قهرمانان در این میدان فروماندند^۱، از این وجه اعجاز که بنابر اتفاق قرآن‌پژوهان، نسبت به جمیع آیات قرآن کریم شامل و فراگیر است^۲ با تعابیر گوناگون یاد شده است مانند «فصاحت»، «بلاغت»، «نظم»، «حسن تألیف»،

اما اعجاز لفظی و بیانی قرآن که به عقیده ما در آغاز امر فقط به آن تحدی شده و این تحدی همچنان به اعتبارش باقی است برای عرب معاصر پیغمبر و قرون اولیه اسلام به مقتضای فطرت لغوی و قریحه و سلیقه سخن‌شناسی قابل درک و فهم بوده است و در ادوار بعد از آن به وسیله علوم ادبی، مزایا و محاسن کلام تشریح و تشخیص داده می‌شود^۳ و از آنجا که این در پیام‌رسانی اهمیت فراوان دارد و قرآن در این زمینه هویتی شاخص دارد و به عنوان برترین پیام الهی مطرح است. ناچاریم به عنوان گوشه‌ای از ویژگیهای پیام‌رسانی قرآن، موضوع

۱. بنت الشاطی، عایشه، اعجاز بیانی قرآن، ترجمه حسین صابری، چاپ اول، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، تهران، ۱۳۷۶ش، ص ۵۹.

۲- میرمحمدی، سید ابوالفضل، بحوث فی تاریخ القرآن و علومه، دارالتعارف للمطبوعات، بیروت، ۱۴۰۰ ق، ص ۲۱۴.

لازم به یادآوری است که معتقدان به نظریه صرفه بر دو گروهند: برخی علاوه بر صرفه، بلاغت را نیز وجه اعجاز می‌شناسند و برخی تنها وجه اعجاز را صرفه می‌دانند. بیشترین مخالفتها با نظریه صرفه، متوجه گروه دوم است.

۳. کافیحی، محمد بن سلیمان، التیسیر فی قواعد التفسیر، چاپ اول، دارالقلم، دمشق، ۱۴۱۰ ق، ص ۱۶۳ - ص ۱۶۶، به اقتباس.

اعجاز را بررسی می‌کنیم و پس از آن موضوع هدایت را که از ارکان پیام‌رسانی و دعوت قرآن است را مورد بررسی قرار خواهیم داد.

۲-۲- معنای لغوی اعجاز

خلیل بن احمد (م. ۱۷۵ هـ) صاحب کهن‌ترین کتاب لغت عرب تحت عنوان «العین»، عجز را به معنای ضعف و ناتوانی دانسته است.^۱ «لسان العرب» نیز بر پایه همین معنی صورت‌های دیگر ساخته شده از این واژه را بیان و معنی می‌کند و می‌نویسد: «عجز، نقیض حزم است عجز فلان رای فلان: (نظر او را ضعیف شمرد) و به همین معناست وقتی گفته می‌شود: اعجزت فلانا، یعنی او را ناتوان یافتیم. عجز الرجل و عاجز: یعنی رفت و به او نرسید، پس استمرار در ناتوانی در آن نهفته است و در همین معناست این آیه شریفه که: «والذین سعوا فی آیاتنا معجزین» (حج / ۵۳). «آنان که عاجزانه در ابطال آیت ما تلاش می‌کنند» یا این که در فکر معجزه هستند و معجزه به مفهوم کوشش هر یک از دو طرف در عاجز کردن طرف مقابل است.^۲

اعجاز: عاجز کردن؛^۳ و از همین باب است: «وَأَنَا ظَنْنَا أَنْ لَنْ نَعْجِزَ اللَّهَ فِي الْأَرْضِ» (جن / ۱۲) «و ما دانستیم که هرگز خدا را عاجز نتوانیم کرد» «و ما انتم بمعجزین» (یونس / ۵۳) «و شما عاجزکننده خدا نیستید و از اراده و فعل او جلوگیری نتوانید کرد». لغت‌شناسان همچنین تصریح می‌کنند که ریشه عجز معنای دیگری هم دارد و آن نهایت و پایانه هر چیزی است و از همین روست که به آخرین فرزند کهن سالان عجزه و ابن العجزه گویند.^۴

۲-۳- معنای اصطلاحی اعجاز

دانشمندان علم کلام و قرآن‌شناسان، فراوان و با نگاهی موشکافانه در مورد اعجاز قرآن سخن رانده‌اند.

از آن جمله علامه فاضل مقداد سیوری در شرح خود بر باب حادی عشر علامه حلی، آورده است که:

۱ - فراهیدی، خلیل بن احمد، العین، چاپ اول، نشر اسوه، ۱۴۱۴ قمری، ج ۲، ص ۱۱۴۳ تا ص ۱۱۴۴.

۲ - ابن منظور، ج ۹، ص ۵۷ تا ۶۰.

۳ - فراهیدی، خلیل بن احمد، کتاب العین، چاپ اول، انتشارات اسوه، قم، ۱۴۱۴ ق، ج ۲، ص ۱۱۴۴ / قریشی، سید علی اکبر، قاموس قرآن، چاپ اول، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۴۵ ش، ج ۴، ص ۲۹۳، ص ۲۹۴.

۴ - ابن منظور، پیشین، ج ۹، ص ۵۹، ص ۶۰ / مصطفوی، حسن، التحقيق فی کلمات القرآن، چاپ اول، تهران، وزارت ارشاد اسلامی ۱۳۶۸ ش، ج ۸، ص ۳۷.